

– основні **причини** сучасної світової валютної кризи – це: бум кредитування; транспарентність та волативність міжнародних фінансових ринків; збільшення обсягів спекулятивних операцій з одночасним зниженням вагомості процесу хеджування; високі бонуси банківських і біржових працівників; суб’єктивні оцінки авторитетних рейтингових агенств, які здебільшого оптимістично підходили до визначення рейтингів;

– **футурологія** кризи полягає у необхідності перегляду існуючої світової валютної системи, посиленні регулювання міжнародних фінансових ринків та виробленні нових підходів до прогнозування, попередження і оцінки наслідків валютно-фінансових криз.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у моделюванні розвитку світової фінансової архітектури, а також вивченні валютних шоків як передумов економічних та соціальних криз.

1. *Історія криз// Контракти.* – 2008. – № 5. – С.22–23. 2. *Мироненко В. Рынoк бeсцeнныx бyмaг // Инвeстгaзeтa.* – 2009. – № 24. – С.62–64. 3. *Шкарпова О., Руденко В. Глобальна перебудова// Контракти.* – 2009. – № 29–30. – С.14–15. 4. *Моисеев С.Р. Международные валютно-кредитные отношения: Учебное пособие.* – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2003. – 576 с. 5. *Кузьменко А., Потемкина О. Украина в долг// Власть денег.* – 2008. – № 43. – С.28–34. 6. *Руденко В., Дружержученко К. Нацбанк 911// Контракти.* – 2008. – № 42. – С. 10–12. 7. *Шкарпова О. Стадний інстинкт// Контракти.* – 2009. – № 39. – С.16. 8. *www.imf.org. Офіційний сайт МВФ.*

УДК 332.1:658.8

Н.Ю. Глинський

Національний університет “Львівська політехніка”

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ МІСТ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

© Глинський Н.Ю., 2009

Здійснено аналіз причин виникнення та тенденцій розвитку малих і середніх міст Західної України, описано сучасні напрямки розвитку міських поселень Західної Європи. На підставі проведеного порівняльного аналізу визначено подібні ознаки та відмінності, які існують у розвитку малих і середніх міст Західної України у національному та загальноукраїнському контексті.

In the article the reasons of origin and progress trends of Western Ukraine’s small and middle cities is carried out, modern directions of the Western Europe city settlements development are described. On the basis of the comparative analysis similar lines and differences which exist in development of Western Ukraine small and middle cities in a national and European context are determined.

Постановка проблеми та її зв’язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасна система розселення в Україні є значною мірою, результатом складних історичних взаємозв’язків між чинниками економічного, політичного, торговельного, оборонного та іншого характеру. Більшість українських міст засновані в період до XVIII століття і причини їх виникнення слід шукати у різноманітних сферах життєдіяльності. Зокрема, у свій час міста формувались навколо оборонних споруд (Острого, Хуст, Чортків), споруд релігійного призначення (Червоноград, Почаїв), портів (Одеса, Южне). Із відділенням від сільського господарства

ремісництва навколо сільських поселень виникають також міста – центри ремісництва, міста, розташовані на перетині торговельних шляхів тощо. Для Західної України характерним було також утворення поселень (в майбутньому – міст) біля покладів солі (Долина, Дрогобич, Калуш), інших сировинних ресурсів.

Історично функціональна роль міст не була певною сталою величиною, вона постійно трансформувалась, видозмінювалась: від суто оборонних функцій для населення, що в них проживало, міста поступово опановують функції забезпечення такими базовими громадськими благами, як безпека мешканців, пожежна безпека, прибирання вулиць [6, с. 46]. З часом у відання місцевих органів влади віддавались питання землекористування в межах цих територіальних громад, вироблення загальних правил міської забудови (особливо центральних частин міста), соціальне забезпечення населення (надання житла, охорона здоров'я, освіта) тощо.

Власне на підставі функцій, пов'язаних із підтриманням внутрішньої життєдіяльності міста, відбувається формування містообслуговуючих галузей – видів господарської активності, скерованої на задоволення потреб виключно мешканців цього міста.

Однак слід розуміти, що така діяльність у цьому випадку не може бути самодостатньою, оскільки місто, як територіальне утворення, істотно обмежене диспозицією земельних та інших матеріальних ресурсів, які в поєднанні з чинниками іншого характеру формують його спеціалізацію. Масштабність та розвиток містообслуговуючих галузей знаходяться у прямій залежності від економічної ефективності діяльності місцевих господарюючих суб'єктів, діяльність яких направлена на зовні (по відношенню до міста).

Тому в майбутньому визначальну роль для розвитку українських міст набуває творення містоформувальних галузей, значення яких в часі також не є величиною постійною: у різні історичні проміжки такі міста, як Черкаси, Дубно, Володимир-Волинський, завдяки своєму розташуванню на перетині транспортних шляхів, отримали значний імпульс для розвитку як значних торгових центрів; безпосередня близькість покладів солі, цінність якої свого часу була істотно вищою від теперішньої, спричинилася до економічного піднесення вже згаданих Долини, Калуша та деяких інших міст. Проте зміна зовнішніх умов (зміна цінності містоформувальних галузей у міжнародному поділі праці, зменшення важливості тих чи інших транспортних коридорів, завдяки причинам іншого, неекономічного характеру) призводить до того, що вищезгадані та інші міста в Україні у різний час зупинялися у своєму розвитку або й стагнували. З іншого боку, більшої як економічної, так і політичної ваги набували міста із сприятливим в тих чи інших історичних умовах становищем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми дослідження історії розвитку малих та середніх міст України знаходять своє відображення в сучасних наукових доробках вітчизняних вчених, таких як Мельник А.Ф., Панухник О.В., Дробишевська Т.В. та багатьох інших працях. Зокрема [1; 6], окрім іншого, присвячені вивченню причин виникнення та тенденцій розвитку, міських поселень на території сучасної України. Праця Мельник А.А., Монастирського Г.Л. та Дудкіної О.П. робить наголос на дослідженні інституційних змін на рівні управління містом [5].

Водночас у [7] здійснюється детальний аналіз основних тенденцій розвитку міст у загальноєвропейському масштабі, подається авторське трактування причинно-наслідкового зв'язку цього явища із чинниками технологічного, економічного, культурного, соціологічного характеру.

Вищевказані роботи не містять цілісного порівняльного аналізу розвитку малих і середніх міст Західної України у національному та загальноукраїнському контексті, проте поряд з іншими джерелами, слугують відповідною для цього повноцінною інформаційною базою.

Формулювання цілей статті. Мета роботи полягає у:

- дослідженні причин виникнення та тенденцій розвитку малих і середніх міст Західної України;
- аналізі сучасних напрямків розвитку міських поселень Західної Європи;

– виявленні подібних ознак та відмінностей розвитку малих і середніх міст Західної України у національному та загальноукраїнському контексті

Виклад основного матеріалу. Донедавна домінував погляд, що головним чинником розвитку європейських міст необхідно вважати індустріалізацію. В наукових колах побутовало твердження про нерозривність цих понять, загально окреслюючи їх як модернізацію. І на сьогоднішній день часто презентованим є погляд, згідно з якими усі аспекти розвитку існуючих та поява нових міст в Європі напряму пов'язані із екстенсивним збільшенням масштабів промислового виробництва, є його невід'ємною складовою, проявом. Однак подальший прискіпливий аналіз дає змогу без зайвих надзусиль зауважити, що, навіть за умови обмеження аналізу лише економічним поприщем, розвиток міст є, з одного боку, сферою класових та професійних наслідків індустріалізації, а з іншого, – її вираженням у вигляді сформованої системи розселення. Аналогічно демографічні та просторові аспекти формування мережі міст є, по суті, нічим іншим, як проявом тієї ж індустріалізації. Із вищесказаним можна погодитись, але лише по відношенню до традиційно сільських територій, які знаходяться на етапі постіндустріалізації. У межах таких територій попередній аналіз насправді може свідчити про те, що будь-який поступ у збільшенні міського населення та розвитку міст взагалі є безпосереднім наслідком індустріалізації [7, с. 11].

Не піддаючи сумніву важливість цього процесу, слід, однак, підкреслити необхідність відокремлення його від процесу розвитку міст. Хоча обидва ці процеси тісно між собою пов'язані, розвиток міських населених пунктів в Європі (як збільшення існуючих, так і поява нових міст) є передусім явищем суспільним, тоді як індустріалізація – це насамперед явище техніко-економічне. Отже, принаймні в європейському контексті поняття урбанізації та індустріалізації необхідно відрізнити. Очевидним спрощенням є трактування першого лише як наслідку другого.

Розвиток промисловості був, безперечно, найбільш вираженим – особливо в попередній фазі індустріалізації – стимулом процесу розвитку існуючих та появи нових міст в Європі, проте не єдиним. У різний час та в різних частинах Європи істотну роль відіграють також інші містоформувальні чинники, такі як комунікація, адміністративне управління, розвиток туризму та, зокрема, збільшення попиту на лікувально-оздоровчі послуги, розвиток науки та культури тощо. Інтенсивність вищесказаних чинників залежить від фази процесу розвитку європейських міст.

В історичному розвитку міських поселень можна відрізнити три такі фази розвитку: фазу передіндустріальну, яка тривала приблизно до половини XIX ст., фазу індустріальну, через яку розвинуті країни Європи пройшли до 50-х років минулого століття, а також фазу постіндустріальну – характерну для таких високорозвинених країн Європи, як Німеччина, Франція, Великобританія та ін. Можна стверджувати, що в постіндустріальну фазу, на порозі якої, власне, і знаходиться Україна, різноманітні чинники політичного, суспільного та культурного характеру впливають на процес розвитку міст з рівною силою, як і такий суто економічний чинник, як індустріалізація. Новою якістю, якою на тлі українського досвіду можна охарактеризувати сучасний етап розвитку міст Західної Європи, є такі явища, які виступають у суспільно-економічній сфері [7, с. 12–13]:

– диференціація напрямків міграції: процеси переселення не лише із менш урбанізованих територій до більш урбанізованих, але й навпаки. Нові можливості, які в сучасних умовах відкриваються перед потенційними працівниками (можливість роботи «на відстані», скорочення різниці між витратами часу на внутрішньоміську комунікацію порівняно із комунікацією між містом-центром агломерації та його «малими сусідами»), усе частіше дають змогу уникати їм обов'язкової присутності на визначеному робочому місці (наприклад, в офісі підприємства), забезпечують змогу вільнішого вибору місця проживання. На фоні не завжди сприятливого для проживання міського середовища населення «старої Європи» почасти схильне вибирати місце для свого проживання недалеко, проте поза межами великих метрополій: у невеликих містах, населених пунктах сільського типу.

Очевидно, ця тенденція має власні негативні та позитивні сторони, які впливають фактично на усі аспекти життєдіяльності як для відправних пунктів еміграції (великих міст), так і для пунктів,

які слугують у цьому випадку напрямками імміграції (малі та середні міста, сільські населені пункти).

Щодо України, то можна відзначити, що певні ознаки субурбанізації хоча й стають помітнішими, однак цей процес ще не набув таких масштабів, які б дозволили виокремити його в окрему тенденцію. З різних причин в сучасних умовах субурбанізація, як правило, обмежується межами приміських зон великих міст. Явище маятникової міграції (в межах окремо взятих областей), яке останніми роками набуло доволі значних масштабів, стосується переважно робітничих професій та пояснюється структурною невідповідністю пропозиції на локальних ринках праці великих міст попиту на трудові ресурси, що на них склався. Отже, це явище «замикається» на усталеній до цього часу системі розселення та не відображає процесу міграції населення великих міст у сусідні менші (як міські, так і сільські) населені пункти;

– зростання кількості працюючих у сфері послуг не лише в межах агломерацій великих міст, але й в регіонах із порівняно значною кількістю сільського населення та населення, що проживає у малих і середніх містах; очевидні глобальні зміни на ринку праці як у великих, так і малих та середніх містах.

На цьому фоні сучасна ситуація в Україні характеризується доволі істотними відмінностями. Економічне зростання, яке спостерігалось упродовж останніх років, ґрунтувалось передусім на зростанні в переробній промисловості. Натомість структурні зміни в економіці країни, які б свідчили про зростання ваги сфери послуг як у вартісному вираженні, так і у зростанні кількості зайнятих, не відбувались. Часто – навпаки: одними із основних конкурентних переваг у боротьбі за обмежені інвестиційні ресурси як на національному, так і на регіональному (область) та місцевому (місто) рівнях, називаються дешева робоча сила, транспортно-географічне розташування, інші чинники, привабливість яких націлена більшою мірою на розвиток промислового виробництва, аніж сфери послуг;

– формування нового типу структур населених пунктів з характеристиками приміських зон, конурбації, територій метрополій, які «поглинають» сусідні менші міста і села.

В Україні ознаки конурбації має лише донецько-луганське скупчення із загальною кількістю населення близько 4,700 млн. осіб, частково сюди належить також сукупність міст в Дніпропетровській та Запорізькій областях.

Розширення ж великих міст-метрополій за рахунок «поглинання» прилеглих менших населених пунктів здійснюється перманентно. Однак у правовому сенсі адміністративно-територіальні утворення зберігаються в межах усталеної схеми «місто – селище міського типу – село». При цьому існують такі незрозумілі правові форми, як «місто в місті» (Стебницька міськрада у складі Дрогобицької міськради, селищна рада в складі Червоноградської міськради тощо) чи «село в місті» (8 сіл у межах території Болахівської міськради, 5 сільських рад в межах території Івано-Франківської міської ради тощо);

– утворення локальних об'єднань населених пунктів, таких як об'єднання сіл; малі міста, що інтегруються у цілісні територіальні одиниці. Створення такого типу структур не обов'язково призводить до зміни визначених меж міст або ж виникнення нових населених пунктів. При цьому пов'язане воно не лише із екстенсивним розвитком промисловості у сільських місцевостях, малих і середніх містах, але також із розвитком сфери послуг на місцях, спеціалізацією сільського господарства та професіоналізацією сільськогосподарської діяльності.

Для України вищеописана тенденція не є характерною. Система вертикальної підпорядкованості рад народних депутатів, яка склалася за часів Радянського Союзу, концентрація влади та управлінських важелів впливу в руках центральних органів влади і їх представницьких органів на місцях фактично виключала ініціативу з боку представницької влади місцевих громад. Більше того, територіальна (місцева) громада як поняття донедавна було відсутнім. Питання, зокрема і місцевого значення, вирішувались в межах єдиної системи державного управління. Тому об'єднання територіальних громад «знизу» для вирішення спільних проблем чи реалізації спільних завдань з надання громадських послуг і сьогодні, після 12 років існування інституту місцевого самоврядування, ще й не усвідомлене, як практика виключно вигідне для місцевих громад, залучених до неї.

Тут потрібно відмітити потенційну результативність, яку може принести взаємовигідна співпраця та поєднання зусиль для вирішення тих чи інших, важливих для майбутнього розвитку територіальних громад окремих міст питань. Особливо це стосується невеликих міст, ресурсна база яких є обмеженою, якщо йдеться про завдання понадмісцевого масштабу та/або завдання, значні з огляду запланованих матеріальних видатків. Зокрема, ефективною бачиться співпраця у вирішенні екологічних питань місцевого масштабу (спільне фінансування побудови сміттєпереробних заводів для утилізації побутових відходів), спільного фінансування побудови об'єктів соціальної сфери, співпраця в освітній сфері, сфері розвитку туризму тощо.

Окрім усього вищеописаного, нова якість процесів розвитку міст в постіндустріальній фазі, характерній для Західної Європи, призводить до змін взаємовідносин між містом та селом. Особливостями економічного аспекту цих змін є поява відмінностей функціональної структури малих та середніх міст та сіл, а також вирівнювання особистих доходів населення цих населених пунктів, яке можна вважати наслідком зменшення різниці в ефективності використання робочої сили на селі та місті. Побутовий аспект проявляється у вирівнюванні диспропорції умов проживання в містах різної величини та в селах. Аспект соціальний – в зменшенні диспропорцій між містом та селом: у сфері освіти, доступності до засобів різноманітних організацій, інституцій та інших вторинних характеристик, притаманних міському середовищу.

Такі процеси гомогенізації між історично різними за своїм функціональним значенням населеними пунктами фактично повністю відсутні в Україні. Традиційна недорозвиненість сфери побутового обслуговування, прямі негативні наслідки реформ для фактично єдиного економічного базису сільських населених пунктів – підприємств сільськогосподарського сектору – істотно дисонують на фоні умов проживання, рівня життя у містах, в тому числі у малих та середніх.

Навіть враховуючи те, наскільки відчутним був економічний спад у попередньому десятилітті, і те, наскільки сильним був його негативний вплив на економічну базу саме малих і середніх міст, економіка яких часто є залежною від успішності роботи 2–5 підприємств, міське середовище виявилось сприятливішим порівняно із сільським, для розвитку підприємницької активності населення у традиційних та нових для цих міст видів економічної діяльності. Завдяки цьому малі і середні міста порівняно з сільськими населеними пунктами мають певну фінансову самостійність щодо вирішення тих чи інших питань місцевого значення, більшою мірою спроможні залучати додаткові зовнішні джерела для фінансування власних потреб.

Загалом очевидними є відмінності у характеристиках, якими можна описати актуальні тенденції розвитку українських міст у загальноєвропейському контексті. Передусім ці відмінності пояснюються різними етапами загальносуспільного розвитку та економічних процесів, які відбуваються на рівні окремих країн. Вищий науковий, технологічний, економічний рівень розвитку країн Західної Європи зумовлює трансформацію містообслуговувальних та містоформувальних галузей європейських міст, наповнює новим змістом процес урбанізації, формує нові «точки росту» не лише у загальноєвропейському, але й на місцевому рівні. Саме це й зумовлює ті відмінності, якими можна охарактеризувати актуальність екзогенних та ендегенних чинників, що визначають, зокрема, економічну роль міст.

На роль та місце міст в економіці України значною мірою вплинули події політичного та економічного характеру, що відбувалися на теренах Східної Європи на поч. ХХ ст.: Жовтнева революція, закріплення та подальше поширення на усю територію сучасної України комуністичної влади, поступова націоналізація усіх сфер економіки тощо. На час початку цих подій міста сходу та центру України уже сформувалися як центри розвитку промисловості, сформовані, як правило, на підставі сировинних ресурсів (покладів вугілля, залізної руди, солі). Також нового поштовху для свого розвитку надала їм прискорена індустріалізація, яка проходила в країні в період 1929–1940 рр. Здійснювалась вона на основі централізації економічної та політичної влади, ресурсами забезпечувалась за рахунок утиску сільськогосподарського сектору та соціальної сфери.

Своєю чергою, міста Західної України, перебуваючи свого часу під безпосереднім впливом загальнодержавної політики центрально-європейських держав (сучасних Польщі, Австрії, Угорщини), мали можливість користатися з більшої свободи управління місцевими справами порівняно з іншими регіонами України. Однак традиційна для цього регіону промислова відсталість дала змогу

скористатись з таких політичних, економічних та культурних свобод лише обмеженій кількості великих та частково середніх і малих міст: таких як Львів, Івано-Франківськ, Дрогобич, Борислав, Стрий та деякі інших.

Об'єднавчі процеси, які розпочалися у 1939 році приєднанням земель Галичини і Волині та завершилися у 1954 році включенням до адміністративної території УРСР Кримської області, нівелювали різницю в умовах розвитку українських міст. У такий спосіб скасування місцевого самоврядування як демократичного інституту на території Західної України, поряд із збереженням статус-кво у решті регіонів УРСР, призвело до того, що місцевий економічний розвиток в усьому розмаїтті його складових перестав належати до сфери компетенції місцевої влади. Зокрема, будь-які управлінські рішення щодо місцевого житлово-комунального господарства, соціально-культурного будівництва, розміщення промислових підприємств розглядались лише в системі загальнодержавного управління, тоді як роль місцевих органів влади (в межах структурної підпорядкованості виборних органів усіх рівнів) зводилась до виконання та/або затвердження рішень вищих за рангом органів державної влади.

У таких умовах економічний розвиток українських міст став частиною загальнодержавної індустріальної політики Радянського Союзу. Так, у 1950-х роках в українських містах започатковано будівництво дешевого житла за технологіями панельного і цегляного будівництва, що можна вважати початком індустріалізації житлового будівництва.

Бурхливий розвиток виробництва у 1960-1970-х рр., будівництво нових потужних промислових, транспортних та гідротехнічних об'єктів призвело до швидкого збільшення міського населення в існуючих містах, а також появи нових міст (табл. 1).

Як бачимо з табл. 1, якщо у 1939 році в Україні було лише 264 міста, то кожних 10 років їх кількість збільшувалась на 20–40 одиниць і сьогодні досягла 459 (включаючи міста без населення – Чорнобиль і Прип'ять). За чисельністю фактично не змінились лише найменші міста (до 10 тис. мешканців). Кількість населених пунктів із статусом міста здійснювалась за рахунок:

– заснування нових населених пунктів. Доволі поширеною практикою у 50–70-х рр. ХХ ст. в СРСР, зокрема в Україні, було заснування так званих робітничих поселень безпосередньо під будівництво та подальшу роботу нових промислових об'єктів, біля покладів сировини. Зазвичай, в процесі подальшого екстенсивного розширення промислового виробництва та видобутку кількість населення у таких селищах збільшувалась, що в майбутньому, на фоні із показниками, які характеризували розвиток місцевої інфраструктури, було підставою надання їм статусу міста. Сьогодні такого роду міста входять у групу малих та частково середніх міст.

Саме в такий спосіб на Західній Україні з'явилися Новий Розділ та Новояворівськ (причина – відкриття хімічних комбінатів поряд із покладами сірки), Соснівка і Нововолинськ (причина – освоєння покладів кам'яного вугілля), Новодністровськ і Кузнецовськ (причина – будівництво таких підприємств-гігантів вітчизняної електроенергетики, як Дністровська ГЕС та Рівненська АЕС). Їхня економічна база була сформована фактично повністю навколо єдиного виду економічної діяльності, пов'язаного, як правило, із видобувною промисловістю. Як бачимо, саме порівняно молоді міста (утворені в минулому столітті) формують в Україні окрему категорію монофункціональних міст;

– надання статусу міста сільським та селищним населеним пунктам як свідчення їхнього переходу на новий етап розвитку. Темпи збільшення кількості мешканців того чи іншого населеного пункту знаходились, як правило, у прямій залежності від темпів розвитку промислового виробництва на цій території. Зокрема, прискорений розвиток вуглевидобування у межах Донецького вугільного басейну спричинився до значного припливу робочої сили у поселення, в яких основними (якщо й не єдиними) роботодавцями виступали підприємства гірничо-видобувної промисловості. Отже, населення багатьох теперішніх малих і середніх міст цього регіону у попередньому столітті зростало у геометричній прогресії. В інших регіонах, зокрема у Західній Україні, такі тенденції, за деякими винятками (Червоноград, Бурштин), не були характерними. Навпаки, індустріальне виробництво все більшою мірою зосереджувалось у великих містах з чисельністю мешканців понад 100 тис.

Структурна динаміка чисельності населення в містах та кількості малих, середніх та великих міст України за період 1939–2001 рр.

Міста з населенням	Роки											
	1939		1959		1970		1979		1989		2001*	
	Кількість міст	Чисельність мешканців, тис. чол.										
до 5 тис. чол.	18	75	34	122	18	61	16	52	14	40	17	50
5–10 тис. чол.	53	405	61	490	52	404	48	376	46	369	68	546
10–20 тис. чол.	82	1149	98	1398	140	1999	145	2087	150	2233	160	2303
20–50 тис. чол.	70	2108	90	2821	96	2898	107	3188	120	3585	113	3314
<i>Усього малих міст</i>	<i>223</i>	<i>3737</i>	<i>283</i>	<i>4831</i>	<i>306</i>	<i>5362</i>	<i>316</i>	<i>5703</i>	<i>330</i>	<i>6227</i>	<i>358</i>	<i>6213</i>
50–100 тис. чол.	21	1507	25	1898	38	2534	44	2952	55	3807	56	3815
<i>Усього середніх міст</i>	<i>21</i>	<i>1507</i>	<i>25</i>	<i>1898</i>	<i>38</i>	<i>2534</i>	<i>44</i>	<i>2952</i>	<i>55</i>	<i>3807</i>	<i>56</i>	<i>3815</i>
100–500 тис. чол.	16	3088	19	4294	33	6208	38	8244	40	8868	36	8528
понад 500 тис. чол.	4	2785	5	4065	8	7271	8	8747	10	11010	9	9979
<i>Усього великих міст</i>	<i>20</i>	<i>5873</i>	<i>24</i>	<i>8359</i>	<i>41</i>	<i>13479</i>	<i>46</i>	<i>16991</i>	<i>50</i>	<i>19878</i>	<i>45</i>	<i>18507</i>
Разом в Україні	264	11117	332	15088	385	21375	406	25646	435	29912	459	28535

Джерело. Розраховано автором на підставі [1, с. 135; 8].

Отже, відповідальні за розвиток промисловості міністерства, приймаючи рішення про розміщення власних відомчих об'єктів, розраховували на використання вже існуючої соціальної та інженерної інфраструктури, що знижувало сукупні витрати на будівництво та подальшу експлуатацію виробничих потужностей. Фінансування так званого невиробничого будівництва (саме в цю широку статтю витрат і входила уся соціальна інфраструктура) здійснювалось за залишковим методом. У результаті такого підходу у великих містах почала гостро відчуватись проблема подальшого розвитку, спричинена незбалансованістю виробничої та невиробничої сфер. Хоча певні адміністративні заходи щодо обмеження промислового будівництва у великих містах приймались, проте на практиці вони були малодієвими, а заборона на нове будівництво під різними приводами постійно порушувалась [1, с. 138]. Отже, розосередження виробничих потужностей промисловості народного господарства із часткової переорієнтації їх на менші міста (так звана політика дегломератії) мала скоріше декларативний, а не дієвий характер.

Це зумовило те, що великі міста в Україні розвивались значно швидшими темпами, ніж міста малі та середні. І в цьому сенсі Західна Україна не була винятком. Сила містоформувальних чинників у випадку таких міст, як, наприклад Львів, Рівне, Івано-Франківськ, зазвичай, перевищувала резерви не лише робочої сили, але й резерви житлового комплексу. Як наслідок, масовість явища маятникової міграції – регулярних (переважно щоденних) переміщень мешканців малих і середніх міст, навколишніх сіл до великих міст на роботу і назад.

Загалом на поч. 90-х рр. ХХ ст. у Західній Україні склалась ситуація нерівномірності розвитку міст– обласних центрів (усі вони за критерієм чисельності населення входять до категорії великих міст) порівняно з іншими, меншими за розміром містами цього регіону. Концентрація не лише адміністративних, але й багатьох економічних, культурних та соціальних функцій в обласних центрах значною мірою визначила можливості для економічного розвитку, в яких опинилися міста Західної України у період 1990-х рр. і по сьогодні. Категорія найменших міст (з чисельністю до 10 тис. мешканців) за таких умов опинилася у найбільш кризовій ситуації. Сільськогосподарська реформа, яка призвела до занепаду сільських населених пунктів, опосередковано негативно вплинула на економіку цих міст, адже діяльність більшості підприємств, які працювали у них до 1990-х рр., була пов'язана із переробкою сільськогосподарської сировини, яку постачали їм із навколишніх сіл, та ремонтом сільськогосподарської техніки, що знаходилась у розпорядженні місцевих колективних господарств. Скрутне фінансове становище останніх значно обмежило можливості співпраці з ними.

Прийняття у 1996 р. Конституції України, в якій було вперше зафіксовано «право територіальної громади ... самостійно вирішувати питання місцевого значення», закону України «Про місцеве самоврядування» та деяких інших нормативно-правових документів стало новим етапом у розвитку міст як на теренах країни загалом, так і в межах Західної України зокрема. Поступовий перехід на ринкові умови господарювання, приватизація більшості промислових підприємств, поява нових форм власності, нових економіко-юридичних понять (таких, як комунальна власність, комунальні підприємства, місцеві податки і збори тощо), реформа податкової системи, інші менш чи більш важливі зміни в організації суспільно-економічного життя держави значно підвищили повноваження та відповідальність органів місцевого самоврядування за соціально-економічну ситуацію на місцевому рівні.

Такий стан справ для міст Західної України з багатьох об'єктивних та суб'єктивних причин став або тим вихідним пунктом, тією можливістю, яка дала б змогу провести необхідні в межах власних компетенцій зміни та надати новий імпульс для місцевого економічного розвитку, або ж спричинила поступову стагнацію міста в економічному, соціальному та культурному вимірах.

Однією з основних, на нашу думку, змін, які введено в дію у межах реформування державного управління у 1990-х рр., стало запровадження у практику місцевого управління такого поняття, як місцеві фінанси – системи формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань як власних, так і делегованих. У межах податкових та неподаткових надходжень до місцевих бюджетів, чільне місце, поряд із закріпленими частками загальнодержавних податків, трансфертами із бюджетів вищого рівня посіли такі джерела як місцеві податки і збори, доходи підприємств комунальної форми власності, інші фінансові та нефінансові надходження. Вагомою складовою дохідної частини місцевих бюджетів упродовж останніх років стали надходження від продажу та оренди об'єктів комунальної форми власності, можливість залучення фінансових ресурсів ззовні (випуск облігацій місцевої позики, залучення кредитів тощо).

У цьому контексті цікавими є дані, наведені у табл. 2.

Частка офіційних трансфертів з Державного бюджету у бюджетах міст обласного значення Львівської області упродовж останніх років мала стати тенденцією до зниження. Натомість збільшувалась частка власних доходів, переважно завдяки збільшенню неподаткових надходжень. Лівову частку цієї статті становлять доходи від продажу та оренди нерухомості, яка перебуває у комунальній власності. Важливість цього джерела доходів визначається тим, що для малих і середніх міст на сьогоднішній день – це фактично єдине джерело формування так званого «бюджету розвитку» – тієї частини видатків місцевих бюджетів, за рахунок якої покриваються потреби на розвиток місцевої інфраструктури, підвищення якості послуг, що надаються органами місцевого самоврядування та уповноваженими ними інституціями, інші потреби, які не належать до таких, які забезпечують лише поточне функціонування міст.

Описана вище структура доходів місцевих бюджетів хоча й стосується лише міст Львівської області, однак можна стверджувати, що вона загалом є характерною фактично для усіх малих та

середніх міст Західної України. Поправку у цьому разі частково слід робити лише на те, що вказані у табл. 2 дані стосуються міст обласного значення, які порівняно із містами районного значення мають дещо більшу дохідну базу власних бюджетів.

Таблиця 2

**Структура дохідної частини бюджетів міст
обласного значення Львівської області у 2006–2008 рр. (в %)**

Рік	Усього	Власні доходи					Міжбюджетні трансферти		
		Податкові надходження	у тому числі:			Неподаткові надходження	Усього	У тому числі:	
			податок з доходів фізичних осіб	збори за спеціальне використання природних ресурсів	місцеві податки та збори			дотації	Субсидії
2006	100	37,8	69,7	12,3	3,3	10,8	45,7	45,7	54,3
2007	100	35,9	74,4	10	2,7	19,1	49,4	49,4	50,6
2008	100	35,6	75,6	10,4	2,3	15,5	42,4	42,4	57,6

Джерело. Розраховано автором на підставі [2, с. 43; 3, с. 45; 4, с. 40].

Необхідно також відзначити, що в умовах нестабільності зовнішнього середовища, нерозвиненості вітчизняного ринку фінансових послуг, недостатньої матеріальної самостійності органів місцевого самоврядування в малих та середніх містах не використовується таке в перспективі вагоме джерело надходжень до місцевих бюджетів, як запозичення: облігації місцевої позики, кредити. Наприклад, серед міст Західної України хоча б одним із цих інструментів скористалися лише деякі великі міста: Львів, Луцьк, Івано-Франківськ.

Водночас, наприклад, в Польщі витрати на обслуговування боргу гмін (український відповідник – територіальна громада) становлять в середньому близько 1 % щороку, а загальна сума залучених в такий спосіб коштів у 2007 році сягнула 10 млрд. дол. США [9]. Показово, що практика залучення кредитів та випуску муніципальних облігацій для наповнення місцевих бюджетів використовується не лише великими за розміром, але й незначними за чисельністю мешканців гмінами. При цьому використання того чи іншого фінансового інструменту залучення запозичень, окрім прямої, допомагає також отримати непряму вигоду. Її зміст полягає у формуванні позитивного іміджу цієї адміністративно-територіальної одиниці як надійного та відкритого до співпраці партнера – тих «м'яких» характеристик, які, за інших рівних умов, відіграють вирішальне значення для потенційного інвестора. У вищеописаному контексті цей інструмент поряд з фінансовим несе також маркетингове навантаження, а саме – слугує своєрідним засобом публісیتی.

Іншим, можливо, не менш важливим нововведенням кінця 1990-х рр. стало утворення інституту комунальної власності. Виділяючи власність територіальних громад в окрему категорію, органам місцевого самоврядування в такий спосіб було надано потужний інструмент, який фактично утворює з нього повноцінного суб'єкта ринкових відносин. Поза суперечностями щодо визначення правосуб'єктності цієї форми власності сама можливість для органу місцевого самоврядування виступати від імені тієї чи іншої територіальної громади власником чи співвласником підприємств, земельних ресурсів та інших об'єктів нерухомості створює підстави для прийняття самостійних рішень з управління цим майном з врахуванням очікуваного ефекту в економічній та соціальній площинах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток малих і середніх міст України на відміну від міст західноєвропейських у XX ст. відбувався в умовах адміністративно-командної

системи державного управління із фактично повною відсутністю незалежних важелів впливу з боку місцевої влади на економічну ситуацію в місті. Така централізація управлінських функцій поряд із галузевими принципами управління економікою, які ґрунтувались на врахуванні виключно короткотермінових макрочинників, призвела до того, що функції, які сьогодні відіграють українські малі та середні міста в економіці країни та загальнонаціональному і міжнародному поділі праці, фактично знаходяться на етапі 20–30-річного запізнення у своєму розвитку порівняно з містами Західної Європи. Слід, однак відзначити, що тенденції їх розвитку такі є співмірними.

Невисвітленим у фаховій вітчизняній літературі залишається питання динаміки процесів урбанізації та субурбанізації в Україні та вплив на ці процеси тенденцій загальноєвропейського і загальносвітового масштабу.

Окремою темою для подальших наукових досліджень повинна також стати тема гармонізації процесів економічного розвитку малих і середніх міст із процесами їхнього соціального та культурного розвитку.

1. Дробышевская Т.В. Основы городской политики / Дробышевская Т.В. – Донецк: Юго-Восток, 2005. – 269 с. – С. 260–262.
2. Львівська область 2006. – Ч.2: Статистичний щорічник. – Львів: Львівське обласне управління статистики, 2007. – 460 с.
3. Львівська область 2007. – Ч.2: Статистичний щорічник. – Львів: Львівське обласне управління статистики, 2008. – 460 с.
4. Львівська область 2008. – Ч.2: Статистичний щорічник. – Львів: Львівське обласне управління статистики, 2009. – 460 с.
5. Мельник А.Ф. Муниципальный менеджмент: Навч. посібник / А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський, О.П. Дудкіна. – К.: Знання, 2006. – 424 с. – С. 418–420.
6. Панухник О.В. Організаційно-економічний механізм розвитку малих міст у територіально-господарській системі регіону (на прикладі Тернопільської області): Дис. ... к.е.н. / О.В. Панухник. – Тернопіль, 2004. – 221 с. – С. 205–217.
7. *Ekonomika i zarzadzanie miastem* / [Brol R., Bury P., Wasia A. i in.] / Pod red. R. Broła. — [wyd. 2-e]. — Wrocław: AE im. O. Langego we Wrocławiu, 2004. — 266 s.: il., tabl. — Bibliogr. w końcu rozdziałów.
8. http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
9. *Sprawozdania z działalności Regionalnych Izb Obrachunkowych i wykonania budżetu przez jednostki samorządu terytorialnego w 2001–2007 latach.*